

Kriisien käsittely päivähoitossa

Kriisien käsittely päivähoidossa

Jokaisessa päivähoitoyksikössä on käytössään yksikkökohtaiset toimintaohjeet yllättäviin onnettomuustilanteisiin. Toimintaohjeista löytyy ensiapua, pelastautumista ja henkilökunnan toimintaa koskevia ohjeita sekä hätänumerot mistä saadaan apua välittömästi paikalle. Erilaisten tilanteiden jälkikäsittely vaatii päivähoidon työntekijän ja perheen yhteistyötä ja asioiden yhdessä työstämistä. Sen onnistumiseksi olemme koonneet ylös asioita, jotka päivähoiton työntekijöiden on hyvä huomioida omassa työssään. Työntekijöiden on tärkeää arvioida missä tilanteissa he voivat tukea lasta ja perhettä ja missä vaiheessa heidän tulee ohjata perhettä saamaan apua ulkopuolisilta asiantuntijoilta. Työyhteisölle on hyvä laatia konkreettinen malli/suunnitelma perheen kriisien kohtaamiseen. Kun käytännöt ovat selvät, työntekijät voivat paremmin keskittyä tukemaan lasta ja perhettä.

Raija Mansikkala ja Tuula Tanner

Sisällysluettelo

1. Onnettomuus/läheltä piti tilanne	2
2. Väkivalta perheessä	2
3. Avioero ja siihen liittyvät riidat	3
4. Lapsi menettää läheisen	3
5. Puheeksi ottaminen	3
6. Mikä kuuluu perheelle, mikä päivähoidolle	4
7. Lapsi ja traumaattinen kokemus	4
8. Lapsi ilmaisee leikkimällä tai piirtämällä ajatuksiaan ja tunteitaan	6
Yhteystiedot	7
Kirjallisuus	8
Liitteet	
Debriefing,	liite 1
Perheväkivallan muodot,	liite 2
Lapsen käyttäytymisen seuraaminen,	liite 3
Lapsen suru ja muisteleminen päivähoidossa,	liite 4

1. Onnettomuus/ läheltä piti tilanne

Lapsi/lapsiryhmä

Ryhmän työntekijä käy lasten kanssa tilanteen läpi ja jutellaan siitä mitä tapahtui. Asioista keskustelemalla voidaan poistaa lapselle mahdollisesti heränneitä syyllisyyden tunteita. Lapsen ajattelua leimaa lyhytjännitteisyys, konkreettisuus ja itsekeskeisyys. Lapsi syyllistää itsensä helposti ja on tärkeää käydä keskustelua siitä, ettei lapsi ole aiheuttanut asiaa. On hyvä kiinnittää huomioita siihen mitä lapselle puhutaan asiasta ja miten asia ilmaistaan. Lapset tarvitsevat aina aikuisen tukea selvittääkseen vaikeista asioista.

Tällaista voi tapahtua
Tapahtunut ei ole kenenkään syy
Kenelle tahansa voi sattua

Lasten lohduttaminen on myös tärkeää. Syli on lapselle turvallinen paikka. Lapsiryhmässä voidaan yhdessä muistaa lasta, joka on loukannut itsensä esim. piirtämällä hänelle kortti.

Työntekijät

Tapahtuman jälkipuinti on kaikissa tilanteissa tärkeä asia. Mukaan kutsutaan kaikki tilanteessa mukana olleet ja ne joita asia koskettaa. Vanhemmat voivat myös osallistua jälkipuintipalaveriin ja saada tarkan tiedon siitä mitä on tapahtunut.

Yksikön esimies toimii vetäjänä palaverissa, jossa kerrataan tapahtumien kulkua.

Mitä tapahtui?
Tapahtuneeseen liittyvät faktat
Tapahtuneeseen liittyvät ajatukset ja tunteet (esim. syyllisyys, häpeä)
Sovitetaan seurantakokous 3-4 viikon päähän, jos siihen on tarvetta

Ulkopuolinen vetäjä pyydetään, jos tapahtuma on rankka ja vaatii asiantuntijan apua esim. perheneuvolan, terveyskeskuksen psykologin tai kriisiryhmän työntekijän. (Kriisiryhmä ei toimi tällä hetkellä Kaarinassa)Ulkopuolinen vetäjä tarvitaan myös, jos työntekijään on kohdistunut väkivaltaa tai sen uhkaa.

Asiasta tiedottaminen asianomaisille ja ulkopuolisille sovitaan yksikkökohtaisesti ja siihen liittyvät asiat kirjataan toimintaohjeeseen.

Debriefing- jälkipuinti (Liite 1)

2. Väkivalta perheessä

Lapsen kotonaan kokema ja näkemä väkivalta aiheuttaa turvattomuuden tunnetta silloinkin, kun riitely on vanhempien välistä eikä suorastaan kohdistu lapseen. Altistuminen väkivallalle aiheuttaa moninaisia seuraamuksia lapsen tunne-elämässä ja käyttäytymisessä. Päivähoidossa lapsen tilanteeseen huomion kiinnittäminen ja turvallisen aikuisen läsnäolo ovat ensiarvoisen tärkeitä asioita lapsen tukemisessa ja lapsen kokemuksen näkyväksi tekemisessä. Esimies tai kelto voidaan pyytää mukaan asioiden selvittämiseen jo tilanteen alkuvaiheessa. Kun vanhempien kanssa on puhuttu lapsen tilanteesta, eikä siihen ole tullut muutosta, on työntekijällä velvollisuus ottaa yhteyttä lastensuojeluun. Kasvatuskumppanuus ja avoimuus ovat pohjana sille, että vanhemmille voidaan myös kertoa yhteydenotosta sosiaaliviranomaisiin. Jos työntekijä on epävarma siitä miten tulisi toimia, hän voi ensin ottaa yhteyttä lastensuojeluun, puhua asioista ilman nimiä ja selvittää miten perheen kohdalla olisi hyvä toimia. Kun ilmoituksen tekijä on viranomainen, asiakkaalla on oikeus saada tietää ilmoittaja.

Lastensuojelulain 40 § 1 momentti velvoittaa viranomaista tekemään lastensuojeluilmoituksen.

"Jos sosiaali- ja terveydenhuollon, koulutoimen, poliisitoimen tai seurakunnan palveluksessa taikka luottamustoimessa oleva henkilö on virkaa tai tointa hoitaessaan saanut tietää ilmeisestä perhe- ja yksilökohtaisen lastensuojelun tarpeesta olevasta lapsesta, hänen on ilmoitettava asiasta viipymättä sosiaalilautakunnalle. Myös muu kuin 1 momentissa tarkoitettu henkilö voi tehdä tällaisen ilmoituksen."

Lapsen elämässä on erityistilanteita kuten vanhempien päihteiden käyttö, väkivalta, sairastuminen ym., joissa vanhempien käyttäytyminen muuttuu lapsen kokemuksessa arvaamattomaksi ja turvattomaksi. Huomioitavaa on, että vanhemman alkoholin kohtuukäyttäminen ja humalassaan hyväntuulinenkin vanhempi voi aiheuttaa lapsen kokemuksessa pelkoa ja ahdistusta. Ulkopuolisen aikuisen puuttuminen ja tuki ovat ensiarvoisen tärkeitä lapselle ja perheelle. Suora puheeksi ottaminen auttaa rakentamaan työntekijän ja perheen suhdetta arvailujen sijasta avoimuuteen perustuvaksi.

Perheväkivallan muodot (Liite 2)

Lapsen käyttäytymisen seuraaminen (Liite 3)

3. Avioero ja siihen liittyvät riidat

Vanhempien eroaminen on aina lapselle kipeä kokemus. Useimmiten eroa edeltävät vanhempien väliset riidat, joissa tuttu ja turvallinen vanhempi voi käyttäytyä täysin arvaamattomalla ja pelottavalla tavalla. Eron uhkatilanne voi jatkua lapsen elämässä pitkään ja aiheuttaa lapsen käyttäytymisessä levottomuutta, joka näkyy monella tavalla myös päivähoidossa. Työntekijä joutuu monesti vaikeiden kysymysten keskelle, joissa on hyvä suhteutua neutraalisti kumpaankin vanhempaan. Tärkeintä on olla läsnä luotettavana aikuisena, jolle voi kertoa isoa ikäväänsä toisen vanhemman menetyksestä. Kotona lapsi joutuu aikuisten valtapelissä monien kysymysten ja tenttaamisten keskelle ja siksi onkin tärkeää että hänelle suodaan hoitopaikassa aikaa ja mahdollisuus kertoa asioistaan silloin kun hän sitä itse haluaa. Päivähoidon turvallinen arki on lapselle tärkeä tilannetta kannatteleva asia. Lapsen käyttäytymisessä näkyvistä muutoksista esimerkiksi väsymyksestä, päänsärystä, mahakivuista, kiukuttelusta tai masentuneisuudesta on kuitenkin hyvä viestittää vanhemmille, koska heiltä voi jäädä omassa tuskassaan lapsen tilanne huomaamatta.

4. Lapsi menettää läheisen

Työntekijöiden myötäeläminen ja avoimuus on tärkeää. Lapsi tarvitsee päivähoidossa turvalliset ja läheiset ihmissuhteet. Lapsella pitää olla mahdollisuus puhua ja käsitellä leikeissään asiaa. Aikuisen ei tarvitse tietää vastauksia lapsen kysymyksiin, mutta hän voi luvata ottaa asioista selvää.

Jos lapsen kysymyksiin on vaikea vastata, voi vanhempien kanssa asiasta sovittaessa ottaa yhteyttä seurakunnan lapsityöntekijään. Vanhemmilla voi olla myös itsellään paljon surua. Jos työntekijöillä on huoli lapsen jaksamisesta, vanhempia voi ohjata ottamaan yhteyttä terveyskeskuspsykologiin tai perheneuvolan psykologiin.

Lapsen suru ja muisteleminen päivähoitossa (Liite 4)

5. Puheeksi ottaminen

Päivähoidon työntekijät ovat usein keskeisellä näköalapaikalla lapsen kotiarkeen liittyvissä asioissa. Usein lapset kertovat kotona sattuneista asioista ja myöskin työntekijä voi omien havaintojensa pohjalta huolestua lapsen kokemista asioista. Miten toimia silloin kun lapsen pulmat liittyvät työntekijän mielestä vanhempien toimintaan? Kuuluuko huolen esille ottaminen työntekijän velvollisuuksiin? On hyvä pohtia mitä tapahtuu, jos huolta ei oteta puheeksi. Vaikuttako se työskentelyyn lapsen tai perheen kanssa, jos huoli jää ilmaisematta? Vaikka puheeksi ottaminen voi tuntua vaikealta niin lapsen kuin hänen vanhempiansa kanssa, asiaa helpottaa yleensä suora ja omista havainnoista lähtevä kysyminen: ”Huomaan, että Teemu on kovin väsynyt, onko sattunut jotain? Huomaan, että Tiina säpsähtelee kesken leikin, onko jotain pelottavaa sattunut?” Puheeksi ottamiseen on kehitetty jopa valmiita kysymyssarjoja helpottamaan vaikeiden asioiden esille ottamista (ks. kirjallisuusluettelo). Työntekijän on tärkeää arvostaa omia havaintojaan ja asemaansa lapsen kokemuksen ja näkökulman esille tuojana sekä lapsen edun puolestapuhujana. Keskeistä on puhua lapsen/vanhemman käyttäytymisestä eli siitä miten hän eri tilanteissa toimii, eikä hänen ominaisuuksistaan. On myös eri asia puhua omasta huolesta ja pyytää vanhemmilta apua lapsen auttamiseksi kuin kertoa havaitsemastaan ongelmasta ja siitä miten tilanne työntekijän mielestä pitäisi korjata. Pyydä vanhemmalta apua omalle työllesi esim. sanomalla : ”Tarvitsen apuasi, jotta voisin paremmin tukea lasta täällä päiväkodissa.

Huolen puheeksi ottoa helpottaa lapsen käytöksessä tai perheen tilanteessa huolta herättävien havaintojen kirjaaminen. Paperille voi myös kirjata lauseina, miten avata keskustelua tai muotoilla asiaa. Näin voi samalla jäsentää ja täsmentää omia ajatuksiaan. Se miten ajatukset ilmaistaan riippuu siitä, mikä tilanteessa tuntuu hyvältä ja sopivalta. Keskustelun onnistumisen kannalta työntekijän on tärkeää miettiä etukäteen minkälaisia ilmaisuja ja painotuksia puheessa käyttää. Olennaista on miettiä kenelle puhuu ja käyttää sen mukaista kieltä. Yleisellä tasolla ilmaistu huoli saattaa jäädä vanhemmilta ymmärtämättä. Työntekijän on hyvä tuoda esiin esimerkkitalanteita, joista huoli on herännyt. Huolen konkretisointi auttaa työntekijää selkiyttämään huolenaiheitaan ja myös pohtimaan tukitoimia. Toimiva kasvatuskumppanuus rohkaisee myös perheitä kertomaan omista vaikeuksistaan. Päivittäiset keskustelut ja jatkuva yhteydenpito vanhempien ja päivähoiton työntekijöiden välillä helpottaa ongelmien puheeksi ottamista. Työntekijä voi halutessaan pyytää tuekseen esimiehensä tai kiertävän erityislastentarhanopettajan.

6. Mikä kuuluu perheelle, mikä päivähoitolle

Lasta voidaan kuunnella ja hänelle voidaan selvittää tilanteeseen liittyvää faktatietoa. Vanhemmille voidaan antaa kiitosta ja positiivista palautetta siitä, miten hyvin he ovat jaksaneet vaikeassa tilanteessa. Perheen asioihin ei oteta kantaa ja perheen omat ratkaisut kuuluvat vanhemmille. Työntekijän on hyvä muistaa oma roolinsa ja perustehtävänsä. Kasvatuskumppanuuden lähtökohdaksi on tukea vanhempia lastensa kasvattajina. Esimiehellä on tärkeä tehtävä auttaa työntekijää rajaamaan työnsä perustehtävää. Päivähoitossa tuetaan perhettä moniammatillisia verkostoja hyväksi käyttäen. Jos vanhemmat kokevat tarvitsevansa enemmän tukea tai apua perheen erilaisissa tilanteissa, heitä voi ohjata ottamaan yhteyttä tarvittaviin tahoihin. Lista erilaisista asiantuntijoista löytyy yhteystietosivulta.

7. Lapsi ja traumaattinen kokemus

Lapsen välittömät reaktiot

Lapset reagoivat eri tavoin kriiseihin ja menetyksiin. Tavallisempia välittömiä reaktioita traumaattisen tilanteen tai järkytyksen jälkeen ovat shokki ja siihen liittyvä epäuskoisuus, kauhistus, vastustus, välinpitämättömyys tai lamaautuneisuus. Lapsi voi myös jatkaa toimiaan tavallisen tapaan. Shokkireaktioon liittyy ilmiöitä, jotka aikuisen on hyvä tietää ja selittää lapselle jälkepäin. Kriisitilanteessa ihmisen ajantaju muuttuu. Sekunnit tuntuvat minuuteilta ja minuutit tunneilta. On tärkeää kertoa lapselle jälkikäteen tästä reaktiosta, jottei hän ala tuntemaan kiukkua ja katkeruutta siitä, että auttajat viipyivät. Välittömässä kriisitilanteessa aistikanavien avautumisen tarkoituksena on saada ihminen kohtaamaan tilanne mahdollisimman tehokkaasti. Eri aistikanavia myöten saadut vaikutelmat jäävät hyvin yksityiskohtaisina ja voimakkaina mieleen. Tästä johtuu, että tilanteeseen liittyvät muistot ja aistimukset voivat palaa mieleen tuskallisina, ahdistavina kuvina ja ajatuksina. Lapsi voi reagoida kieltämällä asian, jolloin hän voi sanoa "se ei voi olla totta, se on kuin unta". Lapsi voi tajuta tapahtuneen vähän kerrallaan ja totuus selviää vähitellen. Kauhistus ja ahdistus voi herättää voimakkaita reaktioita. Tunteet voivat ilmetä esineiden rikkomisena, raivoamisena tai toisaalta apatiana. Toisinaan lapsi reagoi aluksi järkyttävään tapahtumaan aivan kuin mitään ei olisi tapahtunut. Hän vain jatkaa leikkimistään tai pelaamistaan kuten ennenkin. Lapsen kyky kestää tuskaa on rajallisempi kuin aikuisen, koska tuska on uhka minä- tunteen eheydelle.

Lapsen vaikeiden asioiden käsitteleminen on riippuvainen aikuisen käsittelykyvystä. Aikuisen reaktiot ja suhtautuminen tapahtumaan välittyvät lapselle. Lapsen välitöntä selviytymistä järkyttävästä tilanteesta auttaa, kun lähellä on ihminen, joka välittää ja on läsnä. Lapsen tunteille tulee antaa tilaa ja tärkeää on myös toivon ja rohkaisun ylläpito. Pienen lapsen minä- tunnetta rakentaa tutun ja turvallisen aikuisen sylissä oleminen, keinuttelu, rytmi ja äänensävyt; niiden avulla lapsi kokee itsensä kokonaiseksi ja turvassa olevaksi. Puheen kehittyessä kieli auttaa lasta ymmärtämään tapahtunutta, jolloin aikuisen tehtävänä on antaa sanoja surulle ja muille tunteille. Lapsen kuunteleminen on kaikkein tärkeintä. Jos lapsi haluaa keskustella asiasta, tapahtumien kertominen ja selittäminen ovat keinoja auttaa lasta. Keskustelun lisäksi apuna ovat leikit, mielikuvaharjoitukset, piirtäminen ja omat tarinat.

Jälkireaktiot

Järkyttävän tapahtuman jälkeen lapsen reaktiot voimistuvat, kun tapahtuman pitäminen loitolla ei ole enää tarpeen tai mahdollista ja kun asian merkitys alkaa valjeta. Välitöntä shokkivaihetta seuraavaa vaihe alkaa n. vuorokauden kuluttua järkytyksestä.

Ahdistus ja haavoittuvuus: Lapsi kadottaa tunteen elämän turvallisuudesta, jolloin lapsi pelkää että tärkeille aikuisille tapahtuu jotakin. Lapsi voi muuttua vaativammaksi ja takertua aikuiseen. Hän voi myös pelätä, että hänelle itselleen tapahtuu jotakin pahaa. Jotkut lapset muuttuvat hermostuneiksi ja näkevät vaaroja joka puolella, niin että he tulkitsevat vaarattomatkin tilanteet vaarallisiksi. Lapsi saattaa pelätä kovia ääniä ja odottamattomia muutoksia ja reagoida niihin voimakkaasti. Jos psyykinen valmiustila jatkuu pitkään se saattaa aiheuttaa päänsärkyä, lihasjännitystä, kipuja tai muita psykosomaattisia vaivoja. Lapselle saattaa syntyä pelkoja kaikkea tapahtumasta muistuttavaa kohtaan. Tapahtumaan liittyvä paikat, henkilöt, tilanteet tai aistivaikutelmat saattavat laukaista pelon.

Univaikeudet: Muistot ja kuvitelmat voivat synnyttää univaikeuksia, koska ne tunkevat tietoisuuteen juuri nukkumaanmeno aikaan. Kokemukset voivat palata painajaisina ja aiheuttaa heräämisiä ja pelkoa yöllä. Ahdistavat kuvat voivat saada aikaan keskittymisvaikeuksia, kun ne työntyvät normaalien ajatuskulkujen sekaan.

Käyttäytymisen muutokset: Murhe ja kaipaus ilmenevät monin eri tavoin. Lapsi voi eristäytyä, vetäytyä syrjään ja muuttua sulkeutuneemmaksi. Jotkut lapset itkevät paljon, toiset vähän tai eivät lainkaan. Lapsella suru esiintyy usein lyhyinä jaksoina ja toisinaan voi vaikuttaa siltä, ettei tapahtuma ole vaikuttanut häneen. Viha- ja raivonpurkaukset kohdistuvat eri suuntiin esim. Jumalaan, aikuisiin tai menetettyyn läheiseen. Lapsi voi myös kokea syyllisyyttä ja häpeää. Pienen lapsen ajattelu on minäkeskeistä ja maagista. Lapsi voi luulla, että hänen ajatuksensa, tekonsa tai toiveensa ovat aiheuttaneet tapahtuman. Lapsi voi myös ajatella asioita, joita hän ei ehtinyt tehdä tai joista ei tullut mitään. Lapsella voi esiintyä kehityksen taantumista, persoonallisuuden muutoksia tai hän saattaa tulla pessimistiseksi tulevaisuutta kohtaan.

Jälkireaktiot lievenevät yleensä ajan mittaan. Lapselle voi kuitenkin kehittyä traumaperäisiä stressihäiriöitä (PTSD). Jos lapsen jälkireaktiot kestävät pidempään kuin kuukauden tapahtuman jälkeen on lapsi ohjattava ammattiauttajalle.

PTSD:n reaktio ryhmät

1. Tapahtuman jatkuva kokeminen uudestaan ajatuksissa ja unissa.

Tunne siitä, että se tapahtuu uudelleen. Voimakas levottomuus tapahtumaa symboloivissa tai sitä muistuttavissa tilanteissa.

2. Jatkuva tapahtumasta muistuttavia ärsykkeiden (tilanteiden, ajatusten, toimintojen, asioiden) välttäminen. Tunne asteikon rajoittuminen tai vähentynyt kiinnostus ympäristöön. Trauman osia koskeva muistin heikentyminen. Toisista ihmisistä etääntymisen tunne ja tunne tulevaisuuden rajoittumisesta

3. Lisääntyneen ruumiillisen vireystilan merkkejä, ikään kuin ruumis olisi valmis taistelemaan ja pakenemaan. esim. univaikeudet (nukahtamisvaikeudet ja heräileminen), ärtyisyys, vihanpuuskat, keskittymisvaikeudet, ylenpalttinen valppaus.

7. Lapsi ilmaisee leikkimällä tai piirtämällä ajatuksiaan ja tunteitaan

Lapsen on useimmiten vaikeaa puhua ja kertoa kotona tapahtuneista vaikeista asioista, mutta ne voivat tulla esiin työntekijän ja lapsen välisessä vuorovaikutuksessa. Erityisesti perheväkivalta on lapselle kipeä ja käsittämätön kokemus, joka sisältää paljon pelkoa ja jännityksiä.

Tällaiset lapsen mieleen "kapseloituneet" muistikuvat ja tunteet voivat tulla esille leikeissä ja lapsen tekemissä piirustuksissa tai muussa toiminnassa.

Lastenpsykologi Mikko Oranen on kuvannut raportissaan "Lapsi perheväkivallan varjossa" (2001) lasten kokemuksia vanhempiensa riitatilanteissa ja korostaa heidän olevan yhtäläillä väkivallan näkijöitä ja kokijoita, vaikka iskut eivät suorastaan kohdistu lapseen. Lapsi joutuu elämään arvaamattomuuden ja pelon ilmapiirissä ja oppii ennakoimaan riitatilanteita ja lukemaan vaaran merkkejä. Merkkien seuraaminen ja vanhempiensa välissä sovittelijana toimiminen vie lapselta paljon energiaa, joka voi näkyä väsymyksenä tai keskittymisvaikeuksina.

Lapsi voi myös tuoda pelkoja ja jännityksiä ulos leikin kautta. Traumaattista leikkiä on kuvattu paikalleen juuttuneeksi, samaa asetelmaa toistavaksi leikiksi. Oranen kuvaa lapsen leikkimistä paikalleen juuttuneeksi levysoittimeksi: leikki ei etene, vaan palaa pakonomaisesti alkuun ja toistuu taas. Leikissä lapsi elää uudelleen erilaisia tapahtumia ja siten myös ymmärtää niitä paremmin. Lapsi voi käsitellä leikissään väkivaltaisen hirviön taistelua siten, että tilanne nyt pysyy koko ajan hänen itsensä hallinnassa. Toisin kuin kotitilanteissa hän voi säätää tilannetta ja suojella myös itseään. Terapeuttisesti ajatellen leikkien läpikäyminen merkitsee hallinnan tunteen siirtymistä samantyyppisiin tilanteisiin niin kotona kuin toveripiirin sosiaalisissa tilanteissa.

Kuvataideterapeutti Eija Keränen on kuvannut lasten väkivaltakokemusten käsittelyä kuvailmaisun avulla (katso em. Oranen, 2001). Hän toteaa pienen lapsen ilmentävän piirtämällä ja maalaamalla tunteitaan silloin kun sanavaraston käyttäminen ei ole vielä mahdollista vuorovaikutuksen välineenä. Kuva välittää sanoja paremmin lapsen kokemuksen ja piirtäminen toimii myös tapahtumia jäsentävänä tekijänä. Lapsella voi olla väkivaltatilanteista hyvin hajanainen kuva ja mielikuvitus täyttää ne aukot, jotka johtuvat tiedon puutteesta. Pelot, toiveet, viha ja ahdistus alkavat hallita lapsen ajattelua ja toimintaa. Samoin kuin leikki ovat piirtäminen ja maalaaminen tapa "ulkoistaa" tapahtumia ja niiden käsittely ei enää tunnu niin ahdistavalta. Työntekijän tehtävä ei ole tulkita kuvia lapsen puolesta – lapsi itse on ainoa oikea tulkitsija. On tärkeää, että lapsi huomaa työntekijän nähneen ja kuulleen sen, mitä hän ilmaisee ja pystyvän ottamaan vastaan hänen tunteensa ja kokemuksensa ahdistumatta itse.

Usein jopa perheterapeuttisessa työskentelyssä aikuisten asiat vievät keskeisen huomion ja lasten piirustukset voivat jäädä huomiotta tai tulevat työntekijän väärin tulkitsemiksi. Erityisesti lapsen perhepiirustukset tuovat esille hänen kokemuksensa. Väkivallantekijä voi näkyä piirustuksissa isona ja hallitsevana, kun taas toiset ovat pieniä ja avuttomia hahmoja. Isän väkivallan käyttö voi näkyä neljänä kätenä. Lapsi voi olla myös sitä mieltä, että äidin tulisi puolustautua ja piirtävät äidin isoksi taisteluhahmoksi. Useimmiten lapsi kuvaa riitoja symbolisesti eläinten tai satuolentojen taisteluna tai luonnonilmiöinä: ukkospilvinä, tulivuorina, mustana aurinkona.

Eija Keränen on kerännyt lasten piirroksista symboliikkaa hirviöistä leijuviin taloihin. Koti- ja talopiirustukset liittyvät lapsen tulevaisuuden toiveisiin: aurinko- ja sateenkaarinaahan muuttaminen on toive paremmasta, missä mikään ei ole enää muistuttamassa vanhoista ikävistä asioista. Kun lapsen tekemästä työstä käydään keskustelua, tärkeintä on lapsen kuvaus ei työntekijän tulkinta. Kuvaa käytettäessä ei sanoja välttämättä edes tarvita; jotkut lapset piirtävät ja kertovat samalla mitä kuvassa on, toiset piirtävät hiljaa. Molemmissa tapauksissa lapsi työstää kokemuksiaan omassa mielessään.

Yhteystietoja

•Kaarinan kaupungin nettisivut

Perhe ja sosiaalipalvelut

Kaarinan perheneuvola

Oskarinaukio 5 B, 3 krs, 20780 Kaarina

02 588 4000

+ 358 2 588 4603

www.kaarina.fi/perhe_ja_sosiaalipalvelut/perheneuvonta/fi_FI/perheneuvonta/

Lastensuojelu

Lastensuojelun perhetyö

www.kaarina.fi/perhe_ja_sosiaalipalvelut/lastensuojelu/fi_FI/lastensuojelun_perhetyo/

Lastensuojelun sosiaalityö

www.kaarina.fi/perhe_ja_sosiaalipalvelut/lastensuojelu/fi_FI/lastensuojelun_sosiaalityo/

Oskarinaukio 5 B 4 krs, 20780 Kaarina

Terveys

Terveyspalvelut

Lääkärin vastaanotto

Mielenterveys Mielenterveyspalvelut kaarinalaisille- opas

Psykologipalvelut

Seurakuntien palvelut, linkki kaupungin sivujen kautta

Kaarinan seurakunta

Piikkiön seurakunta

Åbo svenska församling www.turunsrk.fi/portal/se

•Perheasian neuvottelukeskus (Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä)

Keskusteluapua perheeseen ja henkilökohtaiseen elämään liittyvissä kysymyksissä.

Ajanvaraus etukäteen,

Eerikinkatu 1 A 17, Turku

02- 2617 249

www.turunseurakunnat.fi/portal/fi/toimintaa/parisuhde_ja_perhe/perheasiain_neuvottelukeskus/

•Pilari - perhekriisi- ja terapiakeskus

www.pilari.fi

•Turun turvakoti

Ympäri vuorokauden avoinna oleva tilapäinen suojapaikka perheen kriisi- ja väkivaltatilanteissa.

Keskustelu- ja neuvonta-apua kriisitilanteen selvittelyyn.

Luolavuorentie 7, 20810 Turku

02-5134 100

www.turunensi-jaturvakotiry.fi/

Kirjallisuus:

Eriksson, Esa& Arnkil Tom Erik(2005) **Huoli puheeksi-** opas varhaisesta dialogista. Stakes

Holmberg, Tiina(2000): **Lapsi ja perheväkivalta.** Stakes- naisiin kohdistuvan väkivallanehkäisyprojektinjulkaisu.

Hughes Daniel; **Tie traumasta eheyteen**

Holmberg Tiina; **Lapset ja perheväkivalta**

Holm ja Tuija Turunen: **Minun suruni. Surutyökirja lapsille ja varhaisnuorille ja aikuisen opas**
Psykologien kustannus oy, Gummerus kirjapaino oy; Jyväskylä

Jakobsen, Jäppinen, Tarkkonen, Vaijärvi, toim.(1995)**Lapsi ja kriisit**
Julkaisussa esitellään kirjoja, jotka satujen muodossa käsittelevät varhaislapsuuteen liittyviä kriisejä ja vaikeuksia.

Lepistö Kirsi; **Lapsen suru** , erikoistyö Rauman opettajankoulutuslaitos(2004)

Perttu, Sirkka (2004): **Naisiin kohdistuva väkivalta ja sen seulonta äitiys- ja lastenneuvolassa.**
Sosiaali-jaterveysministeriö

Poiijula Soili ; **Lapsen suru**

Saari Salli; **Kuin salama kirkaalta taivaalta.** Kriisit ja niistä selviytyminen.

Taitto Annikka; **Huomaa lapsi.** Päihdeongelma perheessä. LK-kirjat

Lastenkirjoja

Durant Alan, Gliori Debi: **Aina ja ikuisesti.** Kustannus-Mäkelä Oy. 2004. (*Kuolema ja surutyö*)

Jalonen Riitta, Louhi Kristiina: **Tyttö ja naakkapuu.** Tammi. 2004. (*Pienen tytön isän kuolema*)

Robberecht Thierry , Goossens Philippe: **Eeva kadonneiden siskojen maassa.** Lasten Keskus. 2004.
(*Runollinen kertomus surusta ja jäähyväisistä*)

Sundström Mikaela, Bondestam Linda: **Linnea ja äiti enkeli.** Tammi. 2003. (*kuolema ja surutyö*)

Tietoa internetistä

www.tukiasema.net

asiatietoa ja apua elämän eri tilanteisiin

www.nettineuvo.fi

www.apua.info

www.mielenterveysseura.fi

www.introspekt.fi

surusta, väkivallasta jne.

www.poru.net

www.lastensuojelukeskusliitto.fi

www.eroneuvo.fi

lapsen menetyksen lievittäminen vanhempien erotessa

www.suomenperheterapiayhdistysry.fi

Ryhmäkokous, joka järjestetään onnettomuuden tai "läheltä piti"- tilanteiden jälkeen. Jälkipuinnin tarkoitus on ehkäistä tapahtuman jälkireaktioita ja vahvistaa reaktioiden normalisoitumista. Tilaisuuden aikana kunkin osallistujan on mahdollisuus nimetä tuntemuksiaan ja reaktioitaan sekä saada tietoa tapahtumien kulusta ja muiden mukana olleiden ajatuksista. Paras ajankohta Debriefing- istunnon järjestämiseksi on 24-72 tuntia tapahtuman jälkeen. Tapahtuneen käsittely välittömästi ei ole suositeltavaa shokin ja epätodellisuuden tunteen takia. Istunnossa on hyvä olla selkeä struktuuri, asioiden käsittelyjärjestys ja mahdollisuuksien mukaan kaksi vetäjää.

Kokouksen etenemisessä on selkeät 6. vaihetta seuraavasti:

1. Aloitusvaihe: Vetäjät esittäytyvät ja kertovat kokoontumisen tarkoituksen ja käyvät läpi säännöt. Luottamuksellisuus on tärkeää: "Kaikki mitä tässä huoneessa sanotaan on luottamuksellista. Se tarkoittaa ettei saa kertoa mitä muut ovat sanoneet kokemuksistaan - omista tuntemuksistaan voi kertoa". Kokous ei ole arviointia, vaan tilaisuus missä tuntemukset, aistimukset, ajatukset ja muistot käydään läpi. Kaikki näkemykset ovat yhtä arvokkaita.

2. Faktavaihe: Jokainen osallistuja kertoo lyhyesti kuka on ja miten sai tiedon tapahtuneesta ja minkälainen rooli hänellä oli tapahtumassa.

3. Ajatusvaihe: Jokaisella on mahdollisuus kertoa, millaisia ajatuksia on jäänyt tapahtumasta mieleen. On tärkeää saada esille kaikkien aistien mielikuvat, näkö-, kuulo-, kosketus- ja hajuaistimukset. Ajatusvaihe on hyvä käynnistää kysymyksillä "mikä oli ensimmäinen ajatuksesi tapahtumapaikalla" jne.

4. Reaktio- eli tunnevaihe: Osallistujat kertovat mitä tunteita heillä on ollut esim. pelkoa, avuttomuutta, raivoa, itsesyytöksiä. Avuksi keskustelulle voivat olla kysymykset "mikä oli pahinta mitä sinulle tapahtui". Tunteiden purkaminen voi kulkea myös ajallisesti tapahtumapaikalta kotiin palaamiseen, ensimmäiseen yöhön, työpaikalle. "ovatko työtoverisi ymmärtäneet mitä olet käynyt läpi? Ymmärtääkö kotiväkesi?" ym. Näin kognitiiviset, emotionaaliset ja ruumiilliset reaktiot käydään läpi. Jos joku ryhmän jäsenistä on hyvin ahdistunut eikä pysty purkamaan, voidaan kokouksen jälkeen kysyä tarvetta kahdenkeskiseen työskentelyyn. On muistettava, ettei ketään pakoteta puhumaan!

5. Normalisointivaihe: Vetäjä toteaa kaikkien osallistujien reaktioiden samankaltaisuuden ja kertoo tutkitusta tiedosta tällaisten reaktioiden esiintymisestä. Käsitellään myös mahdollisia reaktioita, jotka ovat odotettavissa lähipäivinä ja lähiviikkoina. Käydään läpi jokaisen kohdalla arjen järjestelyt, töihin palaaminen, ystävien kohtaaminen, perhesuhteiden normalisoituminen, lapsille kertominen ja kuinka jokainen voi olla toistensa tukena.

6. Päätös vaihe: Vetäjä tekee yhteenvedon kokouksesta, ottaa huomioon mitä kukin on huomannut ja oppinut. Sovitaan mahdollisesta seurantakokoontumisesta n 3-4 viikon kuluttua. Seurantakokousta ei yleensä tarvita, jos istunnon ilmapiiri on ollut avoin ja on tunne siitä että kaikki asiat on puhuttu perusteellisesti. Osallistujia kannustetaan myös yksilöllisen tuen hakemiseen, jos reaktiot eivät tunnu laantuvan kuukauden jälkeen, reaktioiden voimakkuus yltyy tai perhe- ja työelämä kärsii.

Mitä on lapsen kohdistuva väkivalta?

Fyysinen väkivalta

<p>Lapsen kehon satuttamista tukistaminen lyöminen töniminen estäminen potkiminen pureminen kuristaminen polttaminen jälkiä pahoinpitelystä (mustelmia, polttojälkiä)</p>	<p>Seksuaalista väkivaltaa seksuaalinen ahdistelu ja koskettelu pakottaminen seksiin raiskaus tai sen yritys pakottaminen aikuisten seksin katselemiseen pakottaminen masturbointiin tai yhdyntään</p>	<p>Ympäristön, esineiden rikkomista tai tärvelystä huonekalut ikkunat</p>
--	--	--

Henkinen väkivalta

<p>Lapsen tahallista loukkaamista nimittelemine haukkuminen kiristäminen uhkaileminen ivallinen tai alentava suhtautuminen lapseen huutaminen karkea kielenkäyttö</p> <p>Henkistä väkivaltaa on myös fyysisellä väkivallalla uhkailu ja pelottelu, sekä lapsen eristäminen tai altistaminen perheväkivallan sivusta seuraamiseen.</p>

Hoidon ja avun laiminlyöminen

<p>Lapsen fyysisten tarpeiden laiminlyöntiä liikaa tai liian vähän ruokaa epäasiallinen vaatetus valvottaminen sairauksien hoidon laiminlyönti neuvolakäyntien laiminlyönti</p>	<p>Ympäristön laiminlyöntiä kodin kaoottisuus, likaisuus</p>
---	--

VÄKIVALTAA KOHDANNEEN LAPSEN KÄYTÖKSEN PIIRTEITÄ

	Vauvaikä	Leikki-ikä
Käyttäytyminen	vaativuus voimattomuus	aggressiivisuus, käyttäytymishäiriöt, eläinten julma kohtelu
Emotionaalinen		pelot ja ahdistuneisuus, surullisuus, huoli äidistä PTSD-oireet, negatiivisuus
Fyysinen	rauhattomuus, uni- ja syömisvaikeudet	ylivilkkaus, vaativuus, takertuvaisuus, taantuminen
Kognitiivinen	kehityksen viivästyminen	itsesyytökset
Sosiaalinen		vaikeudet suhteissa ikätovereiden ja aikuisten kanssa ambivalenssi suhteessa hoitavaan aikuiseen

Muokattu Carlson 2000, Suderman & Jaffe 1999 pohjalta

Perheväkivaltaa kokeneiden lasten oireet ovat erilaisia riippuen monista eri tekijöistä. Eri ikävaiheille ovat ominaisia tietyt reagoititavat. Useat perheväkivallan oireet ja merkit, kuten huono itsetunto, ahdistuneisuus ja masentuneisuus voivat ilmetä kaikissa ikävaiheissa.

Vauvaikä

Perheväkivaltaa kokeneella vauvalla on usein heikompi fyysinen terveys ja syömishäiriöitä. Vauvan vuorovaikutuksellisuuden ja motoriikan kehitys voi viivästyä. Hän on levoton ja vaikeasti rauhoitettavissa sekä itkee paljon. Vauva on monesti osa väkivallan kierrettä. Vauva itkee koska hänen tarpeitaan ei ole tyydytetty johdonmukaisesti ja turvallisuutta luovalla tavalla. Vanhemmat puolestaan hermostuvat itkevään vauvaan, jonka seurauksena hän itkee yhä rajummin. Vauvaiälle tyypillisiä perheväkivallan aiheuttamia oireita ovat myös uni- ja nukahtamishäiriöt. Epävakaassa ja turvattomassa ympäristössä vauvan on vaikea rauhoittua nukkumaan, ja nukahdettuaan hän säpsähtelee helposti hereille.

Leikki-ikä

Leikki-ikäiset lapset oppivat mallista ja jäljittelevät sanon ja teoin aikuisia. Perheväkivalta näkyy lapsen toiminnoissa esim. rajuina ja satuttavina leikkeinä tai karkeana kielenkäyttönä. Lapsen leikki on mekaanista, ilotonta ja samaa kaavaa toistavaa. Lapsi saattaa esimerkiksi leikkiä toistuvasti kohtausta jossa dinosaurukset ammutaan ja se kuolee. Mielialahäiriöt ovat leikki-ikäisillä yleisiä ja 70% on todettu ahdistuneisuutta ja jatkuvaa surullisuutta. Usein lapsi tuntee kauhua ja hänellä on selittämättömiä, fobioita pelkotoiloja. Lapsi voi pelätä epätavallisen paljon hämähäkkejä, sotaa, pimeää, kuolemaa tai hän näkee toistuvasti samaa painajaisunta. Leikki-ikässä alkavat ilmetä myös ongelmat sosiaalisissa suhteissa ja väkivaltaa kokenut lapsi on helposti leikkikavereiden epäsuosiossa. Hän voi ärsyntyä helposti ja käyttää väkivaltaa ristiriitatilanteiden ratkaisemiseen. Toinen lapsi on tovereidensa epäsuosiossa passiivisuuden ja vetäytyneisyyden vuoksi. Hän voi olla hyvin arka ja pysyttelee piilossa, ehkä änkyttää tai vapisee ilman syytä sekä säpsähtää helposti, kun häntä puhutellaan.

Lapsella voi olla somaattisia ongelmia kuten vatsa- ja pääkipuja. Tiedämme, että maanantaiaamuna vatsakipua valittavalla koululaisella voi olla ongelmia koulussa, mutta onko kukaan tullut ajatelleksi, että iltopäivällä päivähoidossa pääkipua valittava lapsi voikin pelätä kotiin menoa ja haluta syliin ennen paluuta "arkeen".

Perheväkivalta voi saada lapsen käyttäytymään itseään nuoremman lapsen tavoin. Kokemansa trauman vuoksi lapsi taantuu ikätasoaan varhaisemmalle kehitystasolle. Esimerkiksi pitkään kuivana ollut lapsi saattaa alkaa uudelleen kastella housunsa, haluta kauan sitten hylätyn tutkinsa takaisin tai alkaa puhua vauvakieltä.

Kysymyksiä ja pohdintoja aiheesta :

Maret Kosola, resurssierityislastentarhanopettaja Vuorokoti Rinkeli
puh: 050-3732777

Lapsen suru on monestakin syystä asia johon kiinnitetään liian vähän huomiota. Aikuisen hyvää tarkoittava halu suojella lasta pahalta ja tuskalta aiheuttaa sen, että emme ole valmiita havaitsemaan lapsen tunteita tai reaktioita. Tulkitsemme helposti lasta niin, ettei hän vielä ymmärrä mistä on kyse, siitä syystä lapsen suru ohitetaan liian helposti. Suru lamaannuttaa myös aikuiset ja useimmiten lasten on vaikeaa ilmaista tai sanallistaa suruaan läheisilleen. Lapset eivät halua tuottaa lisää huolta ja murhetta heille ja siitä syystä voivat hyvinkin taitavasti peittää oman surunsa.

Lapsi tarvitsee aikuisen tukea toisaalta ymmärtääkseen mitä kuolema käytännössä tarkoittaa, toisaalta menetyksen ja surun kohtaamisessa. Päivähoidon, koulun ja lähiympäristön osuus lapsen tukemisessa nousee esiin tässä kohtaa. Me kaikki lasten arjessa elävät aikuiset voimme jakaa lapsen surua ja kannatella lasta. Jos ja kun lapset saavat työstää ja elää suruaan silloin, kun se aika on, he pystyvät jatkamaan elämäänsä menetyksestä huolimatta. Muistoista kasvaa merkitys tulevaisuudelle.

Suruviestin saapuessa

Suruviestin saapuessa vanhemmille kerrotaan miten tärkeää on, että lapsen kanssa päivittäin tekemisissä olevat aikuiset ja lapset tietävät asiasta. Surevan perheen kanssa sovitaan siitä, miten asiasta kerrotaan lapsen kotiryhmän lapsille ja työntekijöille sekä koko kasvatusyhteisölle. Se luo edellytykset luontevalle muistelemiselle ja antaa lapselle oikeuden surra. Surun hetkinä kaverien ja työntekijöiden on helpompi muistella yhdessä lapsen kanssa, jos tähän on ikään kuin yhteisesti annettu lupa. Työyhteisössä päätetään, kuka huolehtii tästä hetkestä.

Lapsella on oikeus tietää, että hänellä on lupa surra ja kuulla, että me aikuiset emme voi ottaa surua pois, emmekä tuoda takaisin kuollutta läheistä. Emme jätä lasta yksin omien tunteidensa kanssa, vaan olemme virittäytyneet kuuntelemaan ja ottamaan vastaan lapsen ahdistusta ja kiukkua, sekä löytämään iloa ja toivoa, joka kantaa eteenpäin.

On hyvä pyytää kuolleen läheisen kuva, vaate tai jokin muu muisto lapselle mukaan hoitopäiväksi, lapsi voi säilyttää näitä muistoja esim. lokerikossaan. Siellä on helppo käydä päivän mittaan muistelemassa läheistä. Näissä tilanteissa kannattaa havainnoida lasta, haluaako hän olla hetken itsekseen vai meneekö tuttu työntekijä viereen tueksi ja turvaksi. Lapsen hoitopäivässä on monta kohtaa ja hetkeä milloin poismennyt tulee mieleen. Ystävien ja kavereiden osuutta on vaikea määrittää etukäteen. Isompien lasten kohdalla kavereiden tuen merkitys on luonnollisesti suurempi kuin pienemmällä lapsilla.

Surukirja

Kahdenkeskiset hetket lapsen ja luotettavan henkilön kanssa kerran, kaksi viikossa antavat hyvän mahdollisuuden rauhassa pysähtyä muistelemaan vainajaa ja jakamaan surua. Tässä lapsen ja työntekijän yhteisessä matkassa apuna voi käyttää Tuija Holmin ja Tuija Turusen kirjaa "Minun suruni" ja siihen kuuluvaa työkirjaa. Olemme lasten kanssa nimenneet sen "Surukirjaksi". Ensimmäisellä kerralla kerrotaan lapselle miksi tätä kirjaa tehdään. Jokaisella on oma surukirjansa, johon saa valmistaa mieleisensä kannet. Surutyökirjaa olemme tehneet kirjan järjestyksen mukaan, kuitenkin lapsen tarpeita kuunnellen.

Surutyökirjaa kannattaa tehdä myös lapsen kanssa vaikka läheisen kuolemasta on kulunut jo jonkin

aikaa, esim. lapsi aloittaa päivähoitossa vasta äidin tai isän kuoleman jälkeen.

Valmiita vastauksia lapsen kysymyksiin on vähän, sillä jokainen lapsi ja menetetty aikuinen ovat eläneet yhteistä tarinaa. Sen tarinan saaminen kirjoihin ja kansiin on yksi tavoite. Lasten kanssa puhummekin siitä, miten he sitten vanhainkodissa lukevat surukirjaa ja muistelevat aikaa ennen koulua.

Työntekijä, joka vastaa surukirjan tekemisestä kertoo lapsesta huolehtivalle aikuiselle havainnoistaan ja onko syytä konsultoida esim. neuvolapsykologia tai perheneuvolaa.

Työntekijän ei tarvitse eikä ole syytä kertoa kaikkea mitä lapsi kertoo ja työstää kirjaa tehtäessä. Luottamus lapsen ja työntekijän välillä on peruskivi yhteisellä polulla.

Piirtämistä, maalaamista, erilaisia tunnekortteja, sadutusta, kirjoja ja leikkiä on hyvä käyttää apuvälineinä surukirjaa tehtäessä.

Ennakoiminen

Lapsen perusturvallisuus on saattanut järkkyyä jo ennen läheisen kuolemaa. Vanhemman sairastuminen; toivon ja epätoivon ajat ennen kuolemaa ovat uuvuttaneet lähiomaiset niin, ettei lapsen tarpeisiin ole jaksettu vastata. Lasta ei aina osata eikä voida valmistella läheisen kuolemaan. Lapsella on oikeus vaalia hyviä muistoja läheisestään. Ajan myötä etenkin isommille lapsille tulee muistikuvia riitatilanteista tai vainajan piirteistä joista lapsi ei pitänyt. Lapsen kokemaa syyllisyyttä voidaan käsitellä surukirjaa tehtäessä.

Päivähoito ja koulu voivat parhaassa tapauksessa toimia surevalle lapselle ja perheelle levähdyspaikkana, jossa surua ei tarvitse piilottaa eikä peitellä ja jossa kuolema ymmärretään osaksi elämää.

Olemme yhdessä lasten kanssa kulkeneet surun polkua ja koonneet Surukirjaa. Kun kirjan viimeiset sivut ovat käsillä, surun jakaminen ei lopu siihen, se vain muuttaa muotoaan. Yhdessä on päätetty, että Surukirjan viimeisten sivujen täytyessä teemme retken hautausmaalle. Laulamme yhdessä Leija-laulun ja muistelemme.

Niiden lasten kanssa, jotka kaipaavat elossa mutta kaukana olevia isiään, olemme kirjoittaneet kirjeen ja lapset ovat piirtäneet kuvansa kirjeen mukaan. Surutyötä on monenlaista. Toisen surua ei voi määritellä eikä kuvitella, voi vaan olla läsnä sen annetun hetken mikä on käsillä.

Tässä ote Astrid Lindgrenin kirjasta Veljeni Leijonamieli, jota olemme lasten kanssa paljon pohtineet yhdessä.

" Ja nyt minä tulen siihen vaikeaan kohtaan .

Siihen mitä en jaksaisi ajatella.

Ja mitä en voi olla ajattelemattakaan "

Aiheeseen liittyvää materiaalia

Holm ja Tuija Turunen: Minun suruni.

Surutyökirja lapsille ja varhaisnuorille ja aikuisen opas

Psykologien kustannus oy, Gummerus kirjapaino oy; Jyväskylä

Kun lasta haetaan päihtyneenä

Jos lapsen vanhempi on selvästi päihtynyt, ilmoita hänelle huomiosi.(Tiedän, että olet....)

Selvitä vanhemman kanssa miten hän pärjää lapsen kanssa ja voiko lapsen hakea joku muu.

Jos vanhempi ei pysty huolehtimaan lapsesta, lasta ei luovuteta hänelle.

Järjestä tarvittaessa taksikuljetus.

Ilmoita aina jollekin toiselle lähipiirin aikuiselle (äiti/isä)

Toistuvissa tilanteissa ilmoita lastensuojeluviranomaisille.

Humalassa ajo ilmoitetaan aina poliisille ja pyritään estämään ajo.